

Genot is deugd

Een verkenning in de verschuivingen in het denken over genot in de negentiende eeuw

MARITA MATHIJSEN

Op 18 maart 1878 hield Multatuli een lezing in Musis Sacrum in Arnhem. De titel was: ‘Genot is Deugd’. In de *Arnhemse Courant* verscheen een verslag daarover, waarin benadrukt werd dat hij een hoger genot bedoelde dan daaronder ‘verkeerdelijk door velen verstaan wordt’. Over wat hij beweerde zegt de krant niet veel, alleen dat hij zich een krachtig bestrijder betoonde van bijgevoel en bekrompenheid. ‘Daverende toejuichingen vielen hem ten deel’.¹

De tekst van de lezing is niet bewaard, want Multatuli improviseerde, maar wel zijn er enige velletjes met aantekeningen over. Daarvan valt geen bier te brouwen. Het zijn lijstjes van woorden of korte zinnen zonder makkelijk te duiden samenhang, zoals:

Genot is deugd, en niets
(Minnebr.) –
Hoe komen we aan dat genot, aan die liefde? –
liefde geen gebod (Jezus)
Ivanhoe
vloeit voort uit kennis v.d.a.d.d. –²

Via associaties kan ik toch wel tot een zeer hypothetische reconstructie van zijn denken komen. Genot en liefde vallen samen. Genot is beknot geworden door de arbeidsmoraal van de negentiende eeuw. Plicht moet anders opgevat gaan worden, niet als een door beloning en straf af te dwingen streven, maar als het verspreiden van geluk. Dit is het genotssysteem dat Multatuli wil aanhangen. Genot is het gevolg van deugd.

Deze samenvatting sluit aan bij wat hij in *Minnebrieven* beweert: namelijk dat zinnelijk genot niet tegennatuurlijk is. Als God zou bestaan, zouden we hem het beste dienen door te genieten. Genot komt voort uit de natuur. Wanneer men bovenmatig geniet maakt de natuur daar zelf wel korte metten mee: wie te veel eet wordt ziek.³

1 Ik citeer via Multatuli, *Volledige werken XIX. Brieven en documenten uit de jaren 1878-1879* (Amsterdam 1989), 355-356.

2 De volledige lijst staat in Multatuli, *Volledige werken* (noot 1), 333-341. Het hier geciteerde op p. 333.

3 Multatuli, *Volledige werken II. Minnebrieven [...]* (Amsterdam 1951), 48-49.

Multatuli demonstreert een andere opvatting van genot dan gangbaar was tot diep in de negentiende eeuw. Mijn indruk is dat genot in de negentiende eeuw in Nederland tot ongeveer 1870 een negatieve connotatie had, en dat alle schrijvers daarover opriepen tot inperking. Spreken en denken over genot wekte dezelfde reactie op als het zien van open water: er werd meteen een plan tot inpoldering gemaakt. Dat veranderde omstreeks de jaren zeventig, toen de maatschappij veel meer ontvankelijk werd voor ideeën zoals het feminisme, het socialisme, het godsdienstig modernisme en atheïsme. In de jaren tachtig zijn de jonge letterkundigen en schilders van de beweging rondom *De Nieuwe Gids* de verspreiders van een andere moraal ten aanzien van genot. Hierin is weer een kentering na de eeuwwisseling, als er opnieuw een strengere moraal over Nederland neerdaalt.⁴

Wat ik in deze inleiding op het congres over ‘genot’ wil doen, is enige noties die opvallend zijn in verband met het vertoog over genot naar voren halen. Onderzoek is er op dit gebied nog vrijwel niet geweest, dus ik geef slechts enkele wegen aan waarop dat verder zou kunnen gaan. Ik beperk me daarbij voornamelijk tot het vertoog in Nederland, al dan niet door het buitenland aangezet. Het vertoog kan afwijken van de praktijk, zeker bij zoiets delicaats als het genot. De pejoratieve betekenistoekenning op papier die ik tot 1870 zie, kan in het dagelijks leven een andere waarde gehad hebben. Bovendien heeft genot een brede waaier aan betekenissen, die zich uitstrekken van abstract schoonheidsgenot tot het concrete zintuiglijke genot van zoiets als tabak. Die worden nog uitgebreid in allerlei halve of hele synoniemen zoals genoegen, lust, plezier, vermaak, wellust en samenstellingen zoals genotzucht en genotmiddel. In deze eerste verkenning van de genotsopvattingen in de negentiende eeuw maak ik geen analyse van de betekenisschakeringen, evenmin als van het verschil tussen theorie en praktijk, maar dat zou bij verder onderzoek zeker moeten.

De kentering die ik constateer kan duidelijk gemaakt worden aan de hand van twee boeken die in de tweede helft van de negentiende eeuw verschenen en die in heel Europa opgang maakten. Het meest opmerkelijke is het boek van de Italiaanse medisch antropoloog Paolo Mantegazza, *Fisiologia del piacere* (1864), oftewel de fysiologie van het genot, vertaald in het Duits, Frans en Engels. Het had grote invloed in Europa. In Nederland was het in elk geval bekend in kringen van *De Nieuwe Gids*. In wetenschappelijke kringen was de fysiologie in de tweede helft van de negentiende eeuw opgebloeid. Doel ervan was het beschrijven van de normale levensverrichtingen en levensverschijnsel-

4 Voor de ideeën over genot gebruikte ik de volgende literatuur: Alison Adburgham, *Shops and shopping 1800-1914. Where, and in What Manner the Well-dressed Englishwoman bought her clothes* (London 1981 2d ed); Maxine Berg, *Luxury and Pleasure in Eighteenth-Century Britain* (Oxford 2005); Asa Briggs, *Victorian things* (Chicago 1988); Gail Hawkes, *Sex and Pleasure in Western Culture* (Cambridge 2004); Philippe Perrot, *Le Luxe. Une richesse entre faste et confort XVIIIe-XIXe siècle* (Paris 1995); Anton Schuurman, Jan de Vries, Ad van der Woude (red.), *Aards geluk. De Nederlanders en hun spullen van 1550 tot 1850* (Amsterdam 1997); Anna-Teresa Tymieniecka (ed.), *Enjoyment: from laughter to delight in philosophy, literature, the fine arts, and aesthetics* (Dordrecht enz. 1998). *Analecta Husserliana. The Yearbook of phenomenological Research* LVI.

len van planten, dieren en mensen. Mantegazza schreef een wetenschappelijke fysiologie, maar in zijn plastische beschrijvingen en met zijn erudiete citaten lijkt hij zich ook wel aan te willen sluiten bij de literaire mode van de fysiologieën, die al in 1829 op gang gebracht was door Honoré de Balzac in zijn *Physiologie du mariage*.

Mantegazza deelt de soorten genot in drieën in: het genot van de zintuigen, van het sentiment, en van de intelligentie. Onder de zintuiglijke genietingen vallen die van de smaak, de geur, het gehoor, het gezicht, maar ook de dronkenschap, het genot van tabak en seks. Onder het gevoel noemt hij het genot van egoïsme, trots, ambitie, luiheid, rijkdom, dieren, hechting aan materiële dingen, maar ook positievere zaken zoals vriendschap, liefde, vaderlandsliefde, religie, militaire strijd, rechtvaardigheid. Intelligent genot heeft te maken met de verlustiging in woordenspel, gedachte-exercities en geheugenstaaltjes. Verder met de kracht van de verbeelding, met lezen, met wetenschappelijk onderzoek, creatie en humor.

Mantegazza somt de genietingen op zonder moreel commentaar. Over seksueel genot is hij heel duidelijk. De man en de vrouw worden door hun instinct en door hun organen gedrongen om zich te verenigen. De genitaliën van de mens zijn zo geplaatst dat ze het genot van seks verhogen. Bij lagere diersoorten is er alleen genitaal contact bij de paring. Bij de mens is het hele lichaam erbij betrokken, inclusief het gezicht. Behalve de noodzakelijke organen spelen ook 'luxe organen' die alleen maar dienen om de wellust te bevorderen, zoals borsten, een rol bij het genot van seks bij de mens. Een opmerkelijk standpunt voor een boek uit 1864.⁵

Veel succes had ook de Engelsman John Lubbock, een archeoloog, bioloog, antropoloog en parlamentslid, met het boek *The pleasures of life*, geschreven tussen 1887-1889. In twee jaar verschenen er 14 drukken. En het werd in alle Europese landen vertaald. Al in 1889 kwam het ook in Nederland uit, bij Beijers in Utrecht, onder de titel *De genoegens des levens*. Het is een en al optimisme en genot in dit boek. 'The duty of happiness' heet het eerste hoofdstuk, en Lubbock citeert Ruskin die meent dat God 'the duty of delight' heeft voorgeschreven. God heeft de mens zo geschapen dat die gelukkig kan zijn – als je dat niet bent ligt dat aan jezelf. Hier klinkt de echo van Multatuli na. Lubbock propageert geen vrije moraal, geen orgastische feesten of opiumgebruik, maar het hele boek is wel een niet-Victoriaanse aanprijzing van levensgenot. Geen zware arbeidsmoraal, geen afwijzing van rijkdom, geen sobertemoraal, maar vooral genieten in het leven, van vrienden, van vrije tijd, van reizen, van wetenschap, opvoeding, van een goed gezin in een comfortabel huis, van weelde, gezondheid, liefde, kunst, muziek, natuur, religie. Het grootste genot is volgens Lubbock in boeken te vinden, en als er iets is waarvoor de negentiende-eeuwers hun eeuw dankbaar mogen zijn is het de betere toegankelijkheid van het boek.

⁵ Overigens meende Mantegazza dat vrouw en man elkaar niet naakt mochten zien, een standpunt dat overgenomen werd door Frederik van Eeden; vgl. Jan Fontijn, *Tweespalt. Het leven van Frederik van Eeden tot 1901* (Amsterdam 1990), 210 (met dank aan Pieter Stokvis die me hierop opmerkzaam maakte).

Boeken zijn vrienden, een bibliotheek is een sprookjesland, een paradijs van verrukking. Hij geeft in *De genoegens des levens* ook een top honderd van boeken die genot opleveren. Daarop staan werken van Walter Scott, Lord Byron, Shakespeare en het *Nibelungenlied*, maar ook het *Natuurhistorisch Dagboek* van Darwin, Thomas à Kempis *Imitatio Christi* en Augustinus' *Confessions*. Op de eerste plaats staat het *Enchiridion* van Epictetus. Voor degenen die Epictetus niet op een ereplaats in hun boekenkast hebben staan: Epictetus was een Griekse slaaf en filosoof, die na zijn vrijlating lessen in de geest van de Stoa gaf. Het is opmerkelijk dat Lubbock juist de stoïcijn noemt, terwijl hijzelf een epicurist is. De overeenkomst zit hem in het toestaan van levensplezier, dat dan wel verschillende bronnen heeft. Bij Epictetus komt levensvreugde voort uit onthechting en bevrijding van eigendom, maar bij Lubbock uit het verzamelen van schoonheid om zich heen.

Over seks is Lubbock minder direct dan de Italiaan, maar ook hij wijst op het natuurlijk verlangen van man en vrouw naar vereniging. Daarbij haalt hij het verhaal van Plato uit het *Symposium* aan, die vertelt dat ooit geloofd werd dat de mens een ongedeeld mannelijk en vrouwelijk rond wezen was met vier voeten en handen, en dat sinds de scheiding van die twee er altijd hunkering naar elkaar zal zijn.

Lubbocks opvatting, en ook die van Multatuli, bouwt voort op het zogenaamde utilitarisme van Jeremy Bentham en de zeer invloedrijke filosoof-econoom John Stuart Mill. Beide denkers streven ernaar dat er zo veel mogelijk geluk voor zoveel mogelijk mensen in de maatschappij gerealiseerd wordt. Bentham (1749-1832) meende dat de waarde van genot kwantitatief te meten is, door de intensiteit ervan met de duur te vermenigvuldigen. Stuart Mill kwam op een kwalitatieve benadering van genot. Intellectueel en moreel genot staan boven fysieke vormen van plezier. Hij verbond deze opvatting aan directe inspanningen om de maatschappij te verbeteren. Daarbij was hij niet uit op een persoonlijk hedonisme, maar op een genietbaardere samenleving.

Voor we ons afvragen of Lubbock, Mantegazza en Stuart Mill nu mogen gelden als voorbeelden van het standaard vertoog in de tweede helft van de eeuw in Nederland, wil ik eerst nagaan waar ze eigenlijk op reageren. Hoe was de houding ten opzichte van genot, lust, genoegen, plezier in de eerste helft van de eeuw?

Als ik me beperk tot Nederland en tot het openbare discours, kan ik stellen dat er veel nadruk lag op de begrenzing van genot. Geoorloofd genot werd opgevat in de zin van ontspanning. Die moest er natuurlijk zijn, maar altijd in beperkte mate, en meestal verbonden met een leerzaam moment. Je ging op zondag met je familie naar Artis, voor het genoegen en omdat je er wat van opstak. Illustratief zijn wat dit betreft de boekjes van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, die erop gericht zijn om zinnelijk genot te bedwingen en ervoor te waarschuwen. Vermaak mag wel, maar altijd binnen bepaalde grenzen. Ik noem een paar titels: *De hoogere voortreffelijkheid der zedelijke boven de zin-*

nelijke genoegens (1790), *De godsdienst, geen beletsel voor geoorloofd vermaak* (1803), *Het spel en de wellust, in derzelver schadelijke gevolgen geschetst* (1806), *Involed en grenzen der vermakelijkheden voor de jeugd* (1815), *Opwekking tot persoonlijke medewerking tegen de vermeerdering der armoede en het misbruik van sterken drank* (1842), *Wat de vrouw doen moet, als ze den man van uithuizigheid wil terughouden* (1847), *Wat er van een speler wordt* (1848), *Het zijn sterke benen die de weelde kunnen dragen* (1848), *Wat spaarzaamheid al niet vermag* (1848), *Wat rampen de verkwisting niet kan baren* (1848). De moraal is als volgt: geluk is gelegen in deugd, genoegens ontleen je aan de beschouwing van de schepping, een werkzaam leven leidt tot geluk, je hoort spaarzaam te zijn, eerlijke armoede is beter dan weelderigheid.⁶ Het zijn de bekende opvattingen die ook in de huiselijke poëzie naar voren komen, zoals die door Ellen Krol beschreven zijn.⁷ Huiselijkheid is daarbij een voorname deugd en een voorbehoedmiddel voor lusten. Gematigdheid is een kernbegrip, en dat kennen we van het verzoeningsdiscours van na de patriottentijd, dat gekarakteriseerd is door Niek van Sas.⁸

Illustratief voor de gangbare opvattingen zijn ook twee literaire boeken die ongeveer in dezelfde tijd en in dezelfde omgeving geschreven zijn, de *Camera Obscura* en *Studenten-typen* van respectievelijk Nicolaas Beets en Johannes Knepelhout, beiden Leidse studenten. Beide boeken gaan over toegestane en niet-toegestane genoegens. In de *Camera Obscura* zien we die van de burgerij. ‘Eenvoudige genoegens zijn ook genoegens’ is het motto. Toegestaan zijn roeitochtjes, wandelingen, een reciteeravondje, spelletjes en koek vergulden. Heren kunnen naar het koffiehuis om te roken en biljart te spelen. Dat Pieter Stastok steeds een blunder begaat bij de gewone vermaken, dat hij in het water valt bij het roeien, en bij het biljartspelen te kijk gezet wordt, doet hier niet ter zake.⁹ Ongeoorloofd genot is er ook: Van der Hoogen zit achter de meisjes aan; de protserige weelde van de nouveau riche Kegge kenschetst zijn wansmaak; gulzigheid leidt tot een lastig lichaam, zoals in het verhaal ‘Een oude kennis’ gedemonstreerd wordt. Kinderen die slechte boeken lezen worden lastige kinderen, ook volgens ‘Een oude kennis’.¹⁰ Knepelhout schetst de studentenmaatschappij, waar het heftiger toegaat. Hij beschrijft het grote gevaar dat het losse leven van de student met zich meebrengt, en beschrijft de gevolgen van bovenmatig genot. Een student kan vadsig worden van het lezen van slechte boeken (de diplomaat), hij is bespottelijk door zijn pronkzuchtige kleding (de diplomaat), hij kan ongeschikt voor het sociale leven worden door zijn verza-

6 Vgl. W. W. Mijnhardt en A. J. Wichers (red.), *Om het algemeen volksgeluk. Twee eeuwen particulier initiatief 1784-1984* (Edam 1984).

7 Ellen Krol, *De smaak der natie. Opvattingen over huiselijkheid in de Noord-Nederlandse poëzie van 1800 tot 1840* (Hilversum 1997).

8 N. C. F. van Sas, *De metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004).

9 Vgl. Marita Mathijssen, *Nederlandse literatuur in de romantiek* (Nijmegen 2004), 81-83.

10 Hildebrand [Nicolaas Beets], *Camera Obscura*. Bezorgd door Willem van den Berg, Henk Eijssens, Joost Kloek, Peter van Zonneveld (Amsterdam 1998) 2 dln.

melzucht (de liefhebbers), hij kan zijn studie moeten staken door verkwisting (de aflegger), hij kan syfilis oplopen door hoerenbezoek.¹¹

Het zijn allemaal heel andere geluiden dan die van Mantegazza en Lubbock. Maar of deze laatsten ook werkelijk illustratief zijn voor een verandering in het denken over genot in de latere negentiende eeuw is de vraag. Om die te beantwoorden zou er wetenschappelijk onderzoek op tenminste twee terreinen nodig zijn.

Een van de manieren om die verschuiving aan te tonen zou een begripstheoretische studie zijn van het woord *genot*, en zijn equivalenten zoals plezier, genietingen, en de samenstellingen, zoals genotzucht. Zo'n studie is in Nederland uitgevoerd voor woorden als *burger*, *realisme* en *romantiek*, maar voor 'genot' is zoiets niet voorhanden. Het zou een mooi proefschrift of onderzoeksproject kunnen opleveren, want het weinige materiaal dat eenvoudig te verzamelen is, wijst inderdaad in de richting van de verschuiving. De citaten bij het lemma in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* geven aan dat er in het begin van de negentiende eeuw twee betekenissen aan 'genot' vastkleven. Enerzijds is er het neutrale woord dat met 'gebruik' te maken heeft: een familie kan in het genot zijn van een buitenhuis, het wetboek stelt dat iemand het genot der burgerlijke rechten heeft. Dat is de betekenis waarbij schrijvers als Hooft en Bilderdijk geciteerd worden.

Jonger is het gebruik als afleiding van *genieten* in de zin van: 'eene aangename aandoening smaken bij het ondervinden of gebruiken van iets, zich verlustigen.' Citaten van Van Lennep, Bilderdijk en Spandaw uit het begin van de negentiende eeuw horen daarbij. Uit deze betekenis gaat zich het pejoratief gebruik ontwikkelen, waarbij meestal een bijvoeglijk naamwoord gevoegd wordt, zoals 'zinnelijk' of 'buitensporig'. Dan gaat het om seksueel genot of uitspattingen op het gebied van luxe, eten of drinken. Het wordt dan gesteld tegenover 'rein genot' of 'waar genot'. Bosboom-Toussaint heeft het over 'onbetugelde behoeften aan zinnelijk genot' en Spandaw beschrijft een vrouw die 'voor zinlijk genot en zondige lusten geboren' was. Latere bronnen dan uit het midden van de eeuw zijn er niet opgenomen in het *WNT* bij dit lemma.

In de eerste druk van *Van Dale* uit 1872 staat geen pejoratieve betekenis; alleen de verschillende invullingen 'vruchtgebruik', 'gebruik van spijs' en 'genieting'. Het lijkt erop dat *genot* in de zin van *genieten* een neutraler woord is geworden. Het genot van chocola, het genot van tabak: er kleeft geen luchtje meer aan. Maar die constatering gaat niet op voor de *Winkler Prins* (1885) die een onderscheid maakt tussen zinnelijke en geestelijke genietingen. Over de eerste merkt de encyclopedie op: 'Deze soort van genot verdwijnt, zoodra aan de behoefte voldaan is, terwijl eene overmatige bevrediging daarvan walging en afkeer baart.' De *Winkler Prins* lijkt hier terug te grijpen naar het oude discours van het Nut en die van Stuart Mill. De woordenboeken wijzen op verschuiving, de encyclopedie niet.

11 Vgl. Klikspaan [Johannes Kneppelhout], *Studentenschetsen*. Studie-uitgave verzorgd door Annemarie Kets, Mariëlle Lenders en Olf Praamstra (Den Haag 2002) 2 dln.

Wanneer ik naar boektitels kijk, lijkt zich wel degelijk een verschuiving naar een neutraal gebruik af te spelen. Aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende komen titels uit waarin gewaarschuwd wordt tegen genot, of waarin het ware genot omschreven wordt, tegenover verderfelijk genot. Zoals *De jeugd aangespoord tot ene vroegtijdige godsvrucht en gewaarschuwd tegen een onbetamelijk genot van zinnelijke vermaken*¹² of *Reinhart's raadgevingen aan Eduard en Louise ter verkrijging van het ware genot des levens*.¹³ Later in de eeuw zie je dergelijke boektitels niet meer. Dan kun je titels verwachten zoals *Veel genoeg! Verhalen en versjes voor jongens en meisjes* (1900). Dat klinkt heel wat anders dan de vele vroegnegentiende-eeuwse titels waarin genoeg en nut, nut en vermaak, vermaak en lering, altijd Siamese tweelingen zijn. Maar zoals gezegd: een begripstheoretische studie is er niet, en die zou de veronderstelling verder kunnen onderbouwen.¹⁴

Een andere manier om onderzoek te doen naar een verschuiving zou op de historische praktijk van het genot gericht kunnen zijn. Het gaat dan niet meer om het discours, maar om de werkelijke aanwezigheid van genotsvoorwerpen. Theorie en praktijk zijn niet los van elkaar te zien en moeten in samenhang bestudeerd worden. Wanneer het discours luxe afwijst, is het interessant om te onderzoeken of dit in de praktijk ook gevolgen had. Er is in Nederland vrij veel onderzoek gedaan op het gebied van de materiële cultuur. Als het klopt dat er een andere houding ten opzichte van genot is ontstaan, moet dat kunnen blijken uit onderzoek van bijvoorbeeld boedelinventarissen. Genotstolerantie kan blijken uit de aanwezigheid van luxe goederen, zachte bedden, verzamelingen, pijpen. Daarbij moet dan rekening gehouden worden met veranderende economische omstandigheden.

Voor een kleine studie over Potgieter bekeek ik eens de Acte van Taxatie na zijn overlijden.¹⁵ Het was een catalogus van weelde. Bustes van klassieken, canapés, wereldbollen, tabaksstellen, Japans porselein, bronzen beelden, tapijten, piano, spiegels, zilverwerk, pendules, klokken, en natuurlijk duizenden boeken. Potgieter moet genoten hebben van zijn rijkdom. Het meest viel me zijn linnenkast op: de vrijgezel Potgieter had 86 beddenlakens, 67 kussenslopen, 152 handdoeken en 60 servetten in voorraad. De conclusie kan alleen maar zijn dat de liberale *anchorman* geen enkel probleem had om te demonstreren hoe hij genoot van comfort en cultuur.

Voor een ander doel bekeek ik eens het Rapport uit 1867 van de commissie

¹² E. Tinga (Groningen 1806).

¹³ J. Hazeu (Groningen 1824).

¹⁴ Het begripstheoretisch onderzoek lijkt op dit moment niet meer een erg actief bestaan te leiden, in tegenstelling tot enkele decennia geleden. Toch lijkt het voor een juiste benadering en geschiedenis van een begrip onmisbaar te zijn. In de discussie na afloop van de lezing werd opgemerkt dat het starten van een begripstheoretisch onderzoek op dit moment masochistisch zou zijn, aangezien het aantal historische bronnen dat digitaal ontsloten wordt razend snel toeneemt, zodat het tijdrovend lezend zoeken naar trefwoorden tot de verleden tijd zal gaan behoren.

¹⁵ Aanwezig in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam, Collectie Potgieter.

die kinderarbeid onderzocht. Deze regeringscommissie stelde de inventaris van huizen van vele duizenden arbeiders op. De vrouwen hebben meestal slechts 1 jurk, twee paar kousen en een paar schoenen. De armoede is treurigmakend, maar vrijwel altijd is er toch één voorwerp van genot in de huizen aanwezig: een prent in een lijst, van Genoveva.¹⁶

Op het gebied van de materiële cultuur is er in enkele plaatsen uitputtend onderzoek gedaan.¹⁷ De Zuid-Nederlandse, met name die van Oost-Brabant tussen 1830-1890, is onderzocht door Anton Schuurman, en die van Maassluis door J.J. Voskuil.¹⁸ Verschil werd daarbij gemaakt tussen boeren, middenstanders en de burgerij. De uitkomsten zijn heel vermakelijk, maar ik kan er niet veel conclusies aan verbinden in verband met genot. In elk geval blijken verwarming en verlichting belangrijker te worden in de loop van de onderzochte periode, en er zijn meer spullen die met het bereiden van maaltijden te maken hebben, alsmede nieuwe meubels. De woningen worden anders ingericht, er komen aparte keukens, slaapkamers en woonvertrekken ook in de burgerlijke huizen. De huiselijkheid neemt toe.¹⁹ Het open haardvuur wordt vervangen door de kachel. De aanwezigheid van een fornuis wordt een graadmeter voor verfijnd eten, want pas met een fornuis kan er van eenpansmaaltijden afgeweken worden.²⁰ De eerste in Maassluis die een fornuis had, was, in deze gereformeerde gemeente, de pastoor! J.J. Voskuil, de schrijver van *Het Bureau*, onderzocht ook de aanwezigheid van leunstoelen. 18% van de families heeft er een in 1850, tegen 50% in 1900. De boeren hebben gemiddeld minder leunstoelen dan burgers en dat moet volgens Voskuil met hun afkeer van weelde en genotzucht te maken hebben. Het luie genot van de sofa, die al uit de zeventiende eeuw stamt, of de divan, een negentiende-eeuws meubel, komt blijkbaar in Maassluis niet voor.

Nadeel van onderzoek naar de materiële cultuur is dat genot dan direct verbonden wordt met luxe, bezit en welvaart, en daar ook toe beperkt blijft, terwijl er bij de bevrijding van de pejoratieve betekenis van genot ook gedacht kan worden aan armoedige kunstenaars, die genot zochten in immateriële grensoverschrijdingen.

Noch de begripsgeschiedenis, noch het materiële cultuuronderzoek geven voldoende houvast om het toestaan van hedonisme in de latere negentiende eeuw te verklaren. Maar dat er veranderingen in de soberheidscultus zijn gekomen, durf ik op basis van wat we weten wel te constateren. Wat de materiële genots-toename betreft hangen die deels met economische ontwikkelingen samen. Wanneer de stoomtrein en de stoomboot uitgevonden zijn, beginnen grotere

16 *Rapport der commissie belast met onderzoek naar den toestand der kinderen in fabrieken arbeidende* [Den Haag 1867].

17 Schuurman, De Vries, Van der Woude, *Aards geluk* (noot 4). Deze bundel bevat een overzicht van en verwijzingen naar uitvoeriger studies.

18 Schuurman, De Vries, Van der Woude, *Aards geluk* (noot 4).

19 Schuurman, De Vries, Van der Woude, *Aards geluk* (noot 4), 14.

20 Schuurman, De Vries, Van der Woude, *Aards geluk* (noot 4), 188.

groepen te reizen, en komt er meer toerisme. Met het toerisme neemt ook het kopen van luxe voorwerpen, van mooie dingen en snuisterijen toe. De ontwikkelingen in de boekdrukkunst maken dat meer mensen boeken kunnen lezen. Lezen verschuift van kennis ontwikkelen naar genot. In advertenties voor lezen nemen de aanprijzingen voor leesgenot toe.²¹ De aanleg van waterleidingen maakt de weelde van baden bereikbaarder. De economie trekt aan, en dat betekent dat het inkomen niet meer alleen aan het allernoodzakelijkste opgaat, al zal het nog lang duren voor iedere arbeider kan genieten van bijvoorbeeld stromend water in huis.

Ook een omslag in het discours valt te constateren. Lubbock en Mantegazza staan niet alleen in hun goedkeuring van genot. Een tijdschrift als *De Nieuwe Gids* met zijn nadruk op zintuiglijke genietingen sluit daarbij aan. Opmerkelijk is overigens dat Lubbock noch Mantegazza zich tegen de godsdienst met zijn anti-genotsmoraal keerden. Lubbock ging uit van een andere interpretatie van de bijbel. God heeft niet een elfde gebod ingesteld dat luidde: gij zult niet genieten. Integendeel: God schrijft voor dat de mens de plicht heeft om te genieten. Multatuli sluit daarbij aan als hij beweert dat genot een natuurplicht is.

*Marita Mathijssen, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam
mathijssen@wva.nl*

²¹ Karin Hoogeland, 'Advertenties en de commercialisering van het boekbedrijf in de negentiende eeuw', *De Boekenwereld* 22 (2005-2006), 346-357.